

خوشناو مریوانی.

هاوینی ۲۰۰۶

خالق ومخلوق

لەبنەرمتدا فەلسەفە میتۆدی بێرکردنەویە. مەنەجی فەلسەفە، جگە لە رەنگ دانەوی هەموو یاساکی سروشت و دیاردەکانی ژیان و هوشیاری لەم حقیقەتەدا نەبێت، هیچێتر نییە (۲). ئەگەر بەر هەمی فەلسەفە لەسەدی نۆزدههەمەوه تانیستا، بەسەدەکانی پیشووتر هەلسەنگینن. بۆمان دەرنەگەوت، لەماوەی دووسەد سالی رابوردودا، خەرمانی کاری تێداکراو. بەتایبەتی زۆر لەزانایان و فەیلەسوفان بەشداری زیندووانەیان، لەم بواردەدا کردووه.

چەندەها جۆر ریازی فەلسەفی و بێردۆزی لەسەدی نۆزدههەمدا هەبوون. هینگل فەیلەسوفی ناودار، کارەکانی خزمەتێکی زۆرییان بەمروفت گەیاندووه. بەکێ لەکارە گەرنەکانی، ئەویە کە لەو ریاز و فووتابخانە فەلسەفیە هەبوون، تەنیا ریازیکیانی بەفەلسەفە زانیوه. خودی خۆی دەلێت؛ "هەرسەیک کاری بێردۆزی کرد مانای ئەو نییە فەیلەسوفە". بەپێچەوانەوه دەشی تێکدەری بێر و ریازی فەلسەفەن. لەم روانگەبەرە گەلی کەس لەبەر خودی بەرژمۆندی تاییبەتی، تێکدەری بیری زانستی بوون. فەلسەفیەیان بەناوی فەلسەفەوه شێواندووه، ئەزمونی هەندێ زاراوهی فەلسەفیەیان، لەمانا بنەرەتیەکانیان بەتالکردووتهوه. دووچار بۆ بەرژمۆندی تاییبەتی و دژی کۆمەڵ پیاویان کردوونەتەوه. بەپێویستی دەزانم هەولبەدین، لەسەر تیشکی پیش کەوتنی ژیانی ئەمرو مانا زانستیکانیان بۆ بگەرێنێهوه. جاریکێتر لەسەر بنەرەتی بیری روژگار دایان برێژێهوه.

کەسانێکی خاوەن بەرژمۆندی تاییبەت بۆ ئەم مەبەستە، بەدوو کار نامانجیان بەجێ هێناوه. گەورەکردنی کەسێک تا پەرسن، وکردنی بەسەمبۆل، و ئەفسانە داتاشین، و بێرۆزکردنی. چونکە لەگەڵ پشیشی بیری ناینی خەلکیدا دەگونجێ. دوو هەم بێرۆکەیهکی بۆ داتاشن، کە لەگەڵ خودی بەرژمۆندی تاییبەتیاندا بگونجێت.

لەو زاراوانە هێجگار گەرنە و بێرەری هەیکەلی فەلسەفەن، زاراوهی ماتریالی و دیالیکتیکە.

لەکۆتای سەدی نۆزدههەمەوه هەندێ لەپارتەچەپەکان، پەیرەوی فکروکەیهکیان دەکرد، کە ناوی فەلسەفە (ماتریالیزمی دیالیکتیکی) یان لێنابوو. هەندیک لەپارتە چەپەرموکانی ئەوروپا و دواتر دەولەتێکی وەک یەکتی سۆڤیەت ریکلامیان بۆ ئەمبیرۆکەیه دەکرد، و پەیرەو و پڕۆگرامیان لەسەر میتۆدی ئەم بێرۆکەیه بوو. نزیکی سەدهیهکە، گەلی کەس و پارتی سیاسی و دەولەتان، پەیرەو و پڕۆگرامی کاری سیاسی و فکریان بەم میتۆدەیه.

ئەم دوو زاراوهیه بەدەستی ئەنقەست لەیهک مووتوربه کراون. بەمووتربەکردنی ئەم دوو زاراوهیه، بێرۆکەیه ماتریالیزمی دیالیکتیکیان پێکەانیوه، دووچار بریوانه بەبەری بەر هەمەکانی مارکسدا.

مارکس هەرگیز ئەم دوو زاراوهیهی لەپال یەکترا بەکار نەهێناون. ئەشی لەنوسراومکانیدا دیالیکتیکی مێژووی، یا ماتریالی مێژوویت بەرچاو بکەون. بەلام هەرگیز، زاراوهی ماتریالیزم و زاراوهی دیالیکتیکی بەیهکەوه نەلکاندووه و بەکاری نەهێناون. کەسانێکی وەک لێنین و ستالین و زۆر کەسێتر تووانیوانه، بەناوی مارکسەوه یان بە ناوی فەلسەفەوه، زۆر ئارامەو ووشیارانه ئەم کارەیان، بۆ تەبیری مەنەجی نابوری و سیاسیان ئەنجام داوه. دوو زاراوهی فەلسەفی وەک ماتریالیزم و دیالیکتیک بەیهکەوه بلکێنن، و ناوی فەلسەفی لێنێن. بەم نامرازی فکریه توانیان، نامانج و بەر هەمی شورش، بکەنه خۆراکی دەولەتێکی دیکتاتۆری سوپایی. بەناوی شۆرشێ ئۆکتۆبەر و شۆرشێ سۆسیالیستیەوه، سێ چارەکه سەده، بە توپزی (سەرمايەداری دەولەتی) بەناوی (کۆمۆنیسمی یەگرتۆوه) پیاوێکەن، کە دواتر نێمپراتۆریەتی روسیای (سۆڤیەتی) یەگرتوو بوو.

بیری ماتریالیزمی دیالکتیکی جهخت لهجیاکردنهوهی (بیر و واقع) دهکات. بهیپوهری هم فکر وکویه، واقع قهراری فکر نه دات. بهسهدهها قووتابخانهی دهولتهی و فیرگهیا بؤ هم مهیسهته دامهزراند. سالانه لهسهرا نسهری جیهاندا بهههزارهها کادیری نوی بههمزونی فکر وکویه(ماتریالیزمی دیالکتیکی) ناماده دهکران.

بهگویزهی بهرژمه نندیان، قهرار بهدهست واقع بوو. ههزاران هاورئی شورش لهزیندانهکاندا بهنهمری واقع تیرورکران. یان بهنهمری ماده که تهنیا بریاری کوتایی بهدهسته له ناوبران. جهندهها جهنگی ناعادیلانهیان دژی گه لان و وولاتان بهرپاکرد و جهندهها پهیمانی ناووری و سیاسی بهفازانجی چینی سهرمایهدار و داگیرکهر بهستران. که واقع له کوتابدا ههرخویان و بیرکردنهوهی خویان بوو. بهکورتی ماده پیش فکر بهکویت یان بهپیچهوانهوه، له ههردوو حالتهکهدا، جیباوازیان ناین. هم جزوه شیکردنهوهیه، ماده پیش بیر بهکویت، یان بیر پیش ماده بهکویت، دهماری بربرهی پشتی بیری شوئینییه.

پیش و پاشخستنی فکر و ماده، هه ههمان واتا ده بهخشن همیش مراندنی ره هابه، درویه و غهده. نه تهجریده و نه همبستراکته. راسته رهها بهگرتنی (واقع و بیر) ه، دوو پوله لهیهک بهکینیدان. ههردوو کیشیان بهدژایهتی بهکتر دهژین و بهمللانیی بهکتر ومحدانین(بهکینین). نهگهر هه کامیکی بیر یان واقع مان پیش وپاش خست، بهنهمری یاسای دیالکتیک رهچاو ناکهین. ههروهها هم دوویله له دهژایهتییهکی سیمترکی (symétrique)، بهرابهری بهکساندان، ناکوکن ویهگرتووی کاملن. هم پرؤسیسه پنی دملین؛ تهجریده یان بهزبانی لاتینی. (abstracts) نهک پیش و پاشخستنی دوو پوله دژوار، که بهکگرتوون و "بهکن". واته هوی وجودیان بهکیتی و ناکوکیانه.

(بیر و ماده) له یهک جودا ناکرتیهوه. چ ماده قهراری بیر، و چ بیر قهراری ماده نادات. ههراکامیکیان له پیش یان له پاش بیت، ههچ ناگهینیت، تهنیا شیانندی واقع و بیر نه بیت. جگه لهوهی که هوش له (کات و شوینی) میژووی خویدا، سهنگی ههیه، که بهمللانیی ههردوکیان بزوتنهوه نمایشدهکن.

بوهم جیاکردنهوه و لهیهک بهچراندنه، نمونهی زیندومان زور ههیه. ههدهی "خویندهواری" کورد لهخهکی دهگهین، تا ناوورییهکی بههیزمان نه بیت ناتوانین دهولتهیکی سهربهخومان هه بیت. یان ههدهیکی تریان بهپیچهوانهوه دملین تامالی حیزب پاکژ نهکینهوه، وچاکسازی تیدانهکین مهحاله سهربهخوی وگهشکر دهمان هه بیت. هم جزوه بؤ چونه، جیاکردنهوهی بیر له واقع یان بهپیچهوانهوه جیاکردنهوهی واقع لههیر. که تهنیا تهماعی توژیکی کوملی کوردهواریه، لهگهل بیری شوئینی دهولته درواسیکانمان یهکدهگر نهوه. نهگهر بهم پیوه ره فکریه سهیری ژبانی کومه لایهتی بهکین، یاسای دیالکتیک بهدرو دهخینهوه. له روانگهی فلسفهوه ههچ کامیکیان بهی بهکتری ههنگارویک ناچنه پیشی.

چون میللهتیکی ناناژاد خاوهنی ناوورییهکی نازاد و بههیز ده بیت؟ نهگهر نهخشه بهرنامهیهکی نازادی نه بیت. چون میللهتیکی پارو مال و مولکی له ژیر جنگی کسانیکی تردابن، بهمهرجی همکسه سانه دیکتاتور و نازانست و لاهوتیبین، دهتوانن ناوورییهکی سهربهخویان هه بیت !! .

بؤ تعبرییری فکری لاهوتیان، ماده له مهنهجهی دیالکتیکی ودهر دهین، بهتهنیا ناوی فلسفههی ماتریالیستی لیده نین. ماتریال بهجودا دهکهنه فلسفهیهکی تر. دواتر له فلسفههی دیالکتیکی موتر بهدهکن. وهک خویان دملین فلسفههی ماتریالیزمی ریازی فیورباغ، لهگهل فلسفههی دیالکتیکی ریازی هیکل بهیهکوه گریداوه. نهدهی بهگویزهی تیروانینیان، فلسفههی هیکل نایدیایی بوو هموان روهی ماتریالییان کرده گیانییهوه. لهه بارهیهوه هیکل له میژووی فلسفهدها دملیت؛ کاتیک فلسفههکان بهرژمیهک ههمه منگین، نهوه دهر نهجام دههینن، که فلسفههکانی تر، بهزور ورت، فلسفههی گومراو و سهر لیشیواون. یان تهنیا کوملهیهکن له بهر نهوهی بریار دهر دهکن، بهلگه دههیننهوه و جهخت لهسهر نهوه دهکن که هه خویان تاکه فلسفهیهکی راستن. (۲)

له فلسفهدها (بیر و ماده) لهیهک جودا ناکرتیهوه، فکر نهلمه ننتیکی (عونسوریکی) مادییه. نهو واقعیهی نیمه بهوشیوهیه دهی بینین، میژووی گرافی بیر و مادهیه، لهگهل رابردو و داهاتوودا، له پهوه نندییهکی مللاندان. باشترین نمونه؛ موخه، که لهیهک نان و کاتدا (ماده و بیر) ه، کهوینهی میژووی هموو ماده و بیره.

هیکل له میژووی فلسفهدها دملیت؛ فلسفه، ههچ نییه جگه لهوهی که میتوژیکه هموو یاساکانی سروشت، و دیاردکانی ژبان و هوشیاری، رنگ دانهمون له حقیقهتهدا (۲).

بهگویزهی میژووی زانست (بیر و ماده) ی هه سهر دهمیک، ناویتهی نهوسه ردهمهیه تیدا ژیاوه، که له سیلهی رحمیدا، فلسفههی داهاتوو، که قاتیلی خودی خودی ههگر تووه، واته دوو گیانن و بینیهایتن. بیری دوو هزار سال هه نهو بیرهی نهمزویه که به بزوتنهوه گهیشتوتته هم رادهیهی نهمرو. مانای نهو نییه فلسفههی پیشو و لنگه قووجه، هممان ههلیانگیراوتهوه. نایا و بستویانه بلین ماده له پیش بیروهیه، نهگهر وانه بیت لنگه قووجه.

نهم راستیینه زیاتر له زانستی سروشتدا دهرئکههون، ههرچهنده "زانستی سروشت" نامانجی بهرهم هینانه، وسهملولهکانی نهپستر اکتن و زمانی ماشینی بهرهم هینانی هیه. لهگهل نهمانهشدا، مهجوروم که میژووی ماتماتیک بکهمه شایه. چونکه جگه لهز انست شاهیدیتر شک نایم. بویه هاتنه کایهیی ژماره، کۆکردنهوه، نهلمهبر، تاکوو دهگاته(ناوئتهی کۆمپلیکس) و(متریس). هسروهها لهسمرتهای سدهی بیستدا ماتماتیکیی بول بهدوایدا ماتماتیکیی نۆئ و لۆجیک بهجۆرمکانیهوه، هاتوونته کایهوه. نهمانه نهوه نیشان نهدن، کهههر قوناغه، زانیاری خۆی ههجووه. مانای نهوه نییه جهبری بابلی لنگهه قووج بووه.

نمونیهکی زانستی تر لهسمرتهای سدهی پینشوودا، زانستی فیزیا ریگایهکی تری گرت، که لهسمرتهادا ههستی پینهدهکرا تا ۳۰ سأل بهسمریا تینهپهری. گۆرانکاریکه بووه شۆرشیکی مهزن بهسمر نهم زانستهدا. نهوه بوو که فیزیای کلاسیک لهبهر بیئوانای مهجور بوو، ریگا چۆل کات بۆ فیزیای نۆئ، دهراسهت و نهزمونوهکانی بهسمر دیاردکاندا، که به چاو نهدهبیران دهکران(۳). نهمه بهشیکه له میژووی (هۆش و ماده)، که له ناوئتهی میژوودا و لهزمهمنی خۆیانددا دهرئکههون. نهوه ناگهینن که یاساکانی زانی بهناوبانگ نیوتن لنگههوقوچ بوون.

میژوو بریتیه له گزافی (بیر و ماده)، قوناغیکی نۆئ نهسلن بهی قوناغی پینشووتر و دواتری ووجودیان نابن. نهوته هیگل ههر لهههمان سهرچاوهی پینشوودا دهلئیت؛ نامانجی فلسفه دهبنیت مهعریفه بنیت، بهو شیوهیهی که فلسفه، زنجیرهیهکی نهچراوی یهک له دوا یهکی مهعریفه بووه، که لهناو زمهندا دهرکهوتون.

هسروهها لهپیشهکی گنتی رمخنهی نابوری سیاسیدا مارکس دهلئیت؛ بزوتنهوهی هۆش، هیچ نییه عهکس دانهوهی، جولهی واقع نهبنیت، که ترانسپۆرتی تهکوینی، له دهماغی مرۆفدا کردوه(۴). نهم شیکردنهوهیهی مارکس یهک پایه و ناتوه اوه. نهگهر نهلئین؛ هۆشیش بهههمان شیوه، جاریکتر لهههمان کاتدا تهسیری خۆی لهسهر و واقع کردوه. جابهه شیویه بوون بهیکه تهکامل یان یهک یهکیتی، نهویش یهکیتی (بیر و واقع)ه.

له سهر ههمان مهزور و بهشیوهیهکی تهکاملتر هیگل لهنهسکلۆبیدیای عهقلدا دهلئیت؛ بیر هیچ نابنیت، لهپارانهوه بۆ بوون یان(واقع) نهبنیت، وه بهیچهانهوه، واقع نابنیت که بههۆی بیر یان(فکر) وه نهبنیت. نهم چهنده وشه بههیزه هیگل و مارکس، نهوه ناگهیننیت، که ماده و هۆش پینش و پاش کهوتون. بهلکو مۆخ، مادهیهکه کهدهتواننیت، شکلی واقع ههمزکات و هسردو پیکهوه، داهینهر و بزوتنهوهی میژووبن، که لهگهل رابردو و نینستا وداهاتوودا له پرۆسیسی دیالیکتیکدا بن. واته(بیر و واقع) یهکن و رههان، ناکوکن و یهکگرتووی کاملن.

نهوه له دیالیکتیکدا بۆ وهزنی تیگهیشتن، نالئین هۆی بوون(وجود) دوو پۆلی دژواره. هیچ پۆلیکیان پینش نهوهکهی تریان نییه، هسرنائیک لهو(بوون)دا، سیمهتریک (symétrique) نهبن، بوونهکه نامیننیت، یان بههسردوکیان دهبنه(بوون) یکی تر، که نهم بزوتنهوهیه، میژوو دروستدهکات، یان خۆدی میژووه، یاخیبوونه.

نزم کردنهوهی ناستی زانیاری و میژووی ههموو هۆشی مرۆفایهتی، له تعنیا تاکه کهسیندا. بکرئته سهملۆل، ناوئریت فلان نیزم، وهک مارکسیزم یان لینینیزم، یان ههر که سانیک له زانیاریدا بۆ گۆرینی جیهان کاریان کردبنیت، بکرئته کهسهنیزم، له مامهحههه می زیاتر هیچی تر نییه. ههر له کاتته وه بیگره تا سپینۆزا و هیگل و کهسانتر، ههر ههموویان، خهپالی، نازانستی، لنگههوقوچ و زۆرشتی تر نهبوون. بهلکو بزوتنهوهی میژوویی و بیرری سهردهمی خۆیان بوون.

لهسهردهمی مارکسدا، له ناو جولانهوهی شۆرشگیریدا، کهس پنی نهوتبوو مارکسیزم، له گهل نهوهی مارکس دیالیکتیکی میژوویی هیگلی له نابوریدا بهکار هینا. بۆ شهرحی فابزی بهها، شهرحی میژووی دابهشکردنی کار و هسروهها بۆ میژووی شۆرشچی چینهپهتی، بیرری هیگل پال پشتی بووه. بزوتنهوهی بیرری هیگل، وهک خۆیان دهبیزن لنگههوقوچ بووه، نهمان خستویانهته سهر پی. بهههمان شیوه و لهسهر ههمان مهزور دهنوانین بلئین: نهخیر لنگهه قووجانه له فلسفهیهی هیگلیان رووانیوه. گزافی بیریان لهناو میژوودا پچرچر کردوه، بویه دوا سئ چارمهکه سده نهوهی رهشهبه بهدوهاری شردهکات، لهوه خراپتری به بیرری لنگههوقوچی کردن.

هاتتی کارهکانی هیگل و مارکس سهردهمیکی میژووی بوو، کهز انستی کلاسیکی، وهک ماتماتیک، فیزیا و شیمی وهلامی زۆرپر سیاری بهر ههمهینانی سهردهمیان نههادهیهوه. بهبهر پابوونی شۆرشچی زانستی لهکۆتای سدهی نۆزدهههدا، یارمهتیدهریکی میژووی بوو بۆ شۆرشچی(هۆش و ماده). له دوا مارکس و نهنجلیسهوه قوناغیکی بهزتر له هۆش و ماده نمایهش بوو. ههر بۆ خۆیان باس لهوه دهکن، له سمرتهای میژووی بزوتنهوهدا، کهتهنیا بیرکردنهوهیان نهوو، که تاکهکانی لهناو ل هیاکردوه. بهلکو بۆ بزوتنیان، بهرهم هینانین دهمت پیکرد(۶). واته کارکردنیان بۆ گۆرینی و واقع و تهسیری سروشت لهسهریان لهناو ل هیاکردنهوه.

مارکس نهوهمان بۆ ئاشکرادهکات، تا بهرهم هینان بهرهو پینشهوه بجیت، بیر بهرهو تهکاملتر دمچیت. لئیردا پنیوسته بۆ نهم بیرکردنهوهیهی مارکس و نهنجلیس، کهمیک قووتر پروانین، تا بتوانین، بیرکردنهوهی هیگلی بۆ زیاد کهین. بلئین راسته بهرهم هینان

لهناژلمان جوودا دهکاتوه، بهلام بیرکردنهوه جارنکی تر تهئسیر دهکاته سهر پیشخستنن ئابووری و بهرمو پینسهوهی دهبات. بهمهرجی لهبیرکردنهوه نازادبین و سهر بهخویانه نهخشهی ئابووری دارنژین لنگهوقوچ نهیین.

لیرهده دهر نهکهنیت هینگل لهم بارهیهوه کهمتر له مارکس له ژیر تهئسیری زانیاری میکانیکدا بووه. ههرچهنده نهم بابته پهیهوندی بهم باسهی ئیمهوه نییه و پنیوستی به نووسراویکی تاییهتی ههیه. نهومتا هینگل لهمژووی فلسفهده نهلنیت؛ فلسفه مهعریفیه، ههرکاتیک بنههتهیهکانی بیر پههدهسننیت، فلسفه کاملتر و موئلهقتر خوی دهنونینیت.

تهئسیری شورشنی زانیاری دونیای بیرکردنهوهی بهرو تهکامل تر بردوه، کاتیک میشیل فوکو بهباشی باسی نهم قوناغه دهکات، که زانیاری مودیرنی، سهدهی نوزده و بیستم، نینسانی وهک بابتهیکی زانیاری داهینا، نهمهش له سهدهی بیستمدا لهسی مهجالدا، لهدهراسهتی تیکست و زانستی زمانهوانی و دادگاییدا) دهرخست. (ئابوری سیاسی) و (زانستی بابلوجی)، ههموو شکلی نینسانیان کرده بابتهیکی زانیاری، که مروّف قسهدهکات، کاردهکات، و ژیان گوزهراندهکات. دکتوری زانستی دهروونی و زانستی کومه لایهتی کاردهکهن، که مروّف بکهنه بابتهیکی مهعریفی(۷). نهو ماده مهعریفیهی، لیرهده دهیینین و ههستی پندهکهن، ماده و هوشه، که مهعریفیهی مروّفه لهقوناغیکی ژیانی دیار یکراوی مروّفایهتیدا.

لهم رووهوه ههستهکهن، مارکسیزم دوو فلسفهیهی موتر بهکراو؛ دیالیکتیکی هینگل و ماتریالیزمی فیپورباخ نین. دواچار لهم موتر بهکردنه داریکی بهرداری عهجایی لیدر چوو بیت، بو هاوین ماتریالیزمی دیالیکتیکی گرتنیت. جگلهمانه نهوراسیتییه بشار نهوه که ههر سهردهمیکی میژووی، بیرکردنهوهی خوی ههیه. که بیرکردنهوهی قوناغی داهاتوو ناماده دهکات. ههروه ها گهر بیر و واقع پینشوو پاش خرین، هینژیکی نابنی و رۆحییان دهکرنیت به بهریاندا. نهمان گهنینته نهو نهجامهی، که لایهکیان دهینته سهمیول یان لاهوت، لاکهپتری عوام. پهکیکیان دهینته خالیق نهوی تریان مهخلوق. لایهکیان بنهماله، لاکهپتریان بیبنهماله، لایهکیان خوروش لاکهپتری فرورشراو. نهدی چۆن لایهکیان پینشکهوت نهگهر پهنجهیهی موهریکی خوداوهندن نهیبت. که نههمهش نهمان گهر نینتهوه بو بیرۆکیه نهویش "سهمیولیزمه"، که خالیق سهر زهمینه.

کهخالقی سهر زهمینیش خهلیفه وسهرهک هوزهکانه. پهکهم بیریان نهگور و چهقیوهوه. دووههم تا ههچ کهس نهتواننیت رهخنهیان لینگرن. سهپههم کهسکی سهمیولوی دهینت پینشرووی لایهکیان بیت. له کوتایدا دهبنه بیرری خهلیفه و سهرکرده نهگورمهکان، بهخوییان و مال و منال و خهلیهکیانهوه.

پهراویز:

(۱) Introduction générale à la critique de l'économie politique (۱۸۵۷), Marx I p۲ .

le mouvement de la pensée n'est que la réflexion du mouvement réel, transporté et transposé dans le cerveau de l'homme. Marx I, ۵۵۸

(۲) هینگل میژووی فلسفه

(۳) Arthur march, la physique moderne et ses théorios

(۴) لهپینشکهکی گشتی رهخنهی ئابوری سیاسیدا

(۵) L'idée n'est le vrai que par la médiation de l'être, et inversement, l'être ne l'est que)

parcell celle de l'idée. Enc. ۱۳۳.

(۶) له کتیبی نادای نهمانی

دا، (ووشهکان و شتهکان) مسوی فوکو میشیل (les mots et les choses) له کتیبی (۷)

هینمن.... دلیکی پتھو

خوشناو مەریوانی

هاوینی ۲۰۰۶

خالق ومەخلوق

لەبەرەتدا فەلسەفە میتۆدی بێرکردنەویە. مەنەجی فەلسەفە، جگە لە رەنگ دانەوی هەموو یاساكانی سروشت و دیاردەکانی ژیان و هوشیاری لەم حەقیقەتەدا نەبیت، هیچیتر نییە (۲). ئەگەر بەر هەمی فەلسەفە لەسەدە نۆزدەهەمەوه تائیتا، بەسەدەکانی پێشووتر هەلسەنگینین. بۆمان دەرئەکەوت، لەماوەی دووسەد سالی رابوردودا، خەرمانی کاری تێداکراوە. بەتایبەتی زۆر لەزانیان و فەیلەسوفان بەشداری زیندووئەیان، لەم بوارددا کردووە.

چەندەها جۆر رێبازی فەلسەفی و بێردۆزی لەسەدە نۆزدەهەمدا هەبوون. هێگل فەیلەسوفی ناودار، کارەکانی خزمەتێکی زۆریان بەسەرۆک گەیاندا. یەکی لەکارە گرنگەکانی، ئەویە کە لەو رێباز و قوتابخانە فەلسەفیەکانی هەبوون، تەنیا رێبازێکیانی بەفەلسەفە زانیوە. خودی خودی دەلێت؛ "هەرکەسێک کاری بێردۆزی کرد مانای ئەوەنییە فەیلەسوفە". بەیچەوانەوه دەستی تێکدەری بێر و رێبازی فەلسەفیەکان. لەم روانگەیهوه گەلی کەس لەبەر خودی بەرژەوندی تایبەتی، تێکدەری بیری زانستی بوون. فەلسەفیەکان بەناوی فەلسەفەوه شیواندووه، ئەزمونی هەندێ زاراوهی فەلسەفیەکان، لەمانا بنەرەتییهکانیان بەتالکردووتەوه. دووچار بۆ بەرژەوندی تایبەتی و دژی کۆمەڵ پێدەیان کردوونەتەوه. بەپێویستی دەزانم هەولێدەین، لەسەر تیشکی پێش کەوتنی ژبانی ئەمرو مانا زانستیکانیان بۆ بگەڕێننەوه. جارێکیتر لەسەر بنەرەتی بیری رۆژگار دایان بڕێزینەوه.

کەسانێکی خاوەن بەرژەوندی تایبەت بۆ ئەم مەبەستە، بەدوو کار ئامانجیان بەجێ هێناوه. گەرەکردنی کەسێک تا پەرستن، وکردنی بەسەمبۆل، وئەفسانە داتاشین، وپێرۆزکردنی. چونکە لەگەڵ پسیشی بیری ناینی خەڵکیدا دەگونجێ. دوو هەم بێرۆکەیهکی بۆداتاشن، کەلەگەڵ خودی بەرژەوندی تایبەتیاندا بگونجێت.

لەم زاراوانە هیجگار گرنگن و بربەری هەیکەلی فەلسەفەن، زاراوهی ماتریالی و دیالیکتیکە.

لەکۆتای سەدە نۆزدەهەمەوه هەندێ لەپارتەچەپەکان، پەرموی فکرۆکەیهکیان دەکرد، کە ناوی فەلسەفی (ماتریالیزمی دیالیکتیک) یان لێنابوو. هەندێک لەپارتە چەپەکانی ئەوروپا و دواتر دەوڵەتێکی وەک یەکی سۆقییەت ریکلامیان بۆ ئەمبیرۆکەیه دەکرد، وپەرمو و پڕۆگرامیان لەسەر میتۆدی ئەم بێرۆکەیهوو. نزیکە سەدەیهکە، گەلی کەس و پارتی سیاسی و دەوڵەتان، پەرمو پڕۆگرامی کاری سیاسی و فکریان بەم میتۆدیه.

ئەم دوو زاراویە بەدەستی ئەنقەست لەیهک مۆتوربە کراون. بەمۆتوربەکردنی ئەم دوو زاراویە، بێرۆکەیی ماتریالیزمی دیالیکتیکیان پێکەانیوه، دواچار بریویانە بەبەری بەر هەمەکانی ماركسدا.

مارکس هەرگیز ئەم دوو زاراویە لەپال یەکتەدا بەکار نەهێناون. ئەشی لەنوسراوەکانیدا دیالیکتیک میژووی، یا ماتریالی میژوویت بەرچاو بکەون. بەلام هەرگیز، زاراوهی ماتریالیزم و زاراوهی دیالیکتیک بەیهکەوه نەلکاندووه و بەکاری نەهێناون. کەسانێکی وەک لنین و ستالین و زۆر کەسیتر تووانیویانە، بەناوی ماركسەوه یان بە ناوی فەلسەفەوه، زۆر ئارامانە ووشیارانە ئەم کارەیان، بۆ تەربیری مەنەجی نابوری و سیاسییان ئەنجام داوه. دوو زاراوهی فەلسەفی وەک ماتریالیزم و دیالیکتیک بەیهکەوه بکێنن، و ناوی فەلسەفی لێنێن. بەم ئامرازی فکریە توانیان، ئامانج و بەر هەمی شۆرش، بکەنە خۆراکی دەوڵەتێکی دیکتاتۆری سوپایی. بەناوی شۆرشێ ئۆکتۆبەر و شۆرشێ سۆسیالیستییهوه، سێ چارەکە سەدە، بە توپزی (سەرمایه‌داری دەوڵەتی) بەناوی (کۆمۆنەیی یەگرتۆه) پێدەبکەن، کە دواتر ئیمپراتۆریەتی روسیای (سۆقییەتی) یەگرتوو بوو.

نهم راستیینه زیاتر له زانستی سروشتدا دمر نهکهن، هر چنده "زانستی سروشت" نامانجی بهر هم هینانه، وسمبولهکانی نهپس تراکتن و زمانی ماشینی بهر هم هینانی هیه. لهگهل نهمانهشدا، مهجوروم که میژووی ماتماتیک بکمه شایه. چونکه جگه له زانست شاهیدیتر شک نابم. بویه هاتنه کایهیی ژماره، کوزردنوه، نهلجهبر، تاکوو دهگاته(ناوختهی کومپلنکس) و(متریس). هر وه ها لهسرهتای سدهی بیستدا ماتماتیکیی بول بهوایدا ماتماتیکیی نوئی و لوجیک بهجور مکانیهوه، هاترونهته کایهوه. نهمانه نهوه نیشان نهدهن، کههر قوناغه، زانیاری خوی ههجووه. مانای نهوه نییه جبری بابلی لنگهو قوچ بووه

نمونهیکی زانستی تر لهسرهتای سدهی پیشوودا، زانستی فیزیا ریگایهکی تری گرت، که لهسرهتادا هسستی پینهدهکرا تا ۳۰ سال بهسریا تینهپیری. گورانکاریکه بووه شورشیکیی مهن بهسره نهم زانستهدا. نهوه بوو که فیزیای کلاسیک لهبهر بیتوانای مهجورور بوو، ریگا چوئل کات بو فیزیای نوئی، دهر اسست و نهزموننهکانی بهسره دیاردهکاندا، که به چاو نهدهبیران دهکران(۳). نهمه بهشیکه له میژووی(هوش و ماده)، که له ناوختهی میژوودا و لهزمهمنی خویاندا دمر نهکهن. نهوه ناگهینن که پاساکانی زانای بهناویانگ نیوتن لنگهو قوچ بوون.

میژوو بریتیهه له گزافی (بیر و ماده)، قوناغیکیی نوئی نهسلن بهبجی قوناغی پیشووتر و دواتری و وجودیان نابن. نهوهتا هیگل هر لهههمان سرچاوهی پیشوودا دهلیت؛ نامانجی فلسفه دهلیت مهعریفه بیت، بهو شیوهیییه که فلسفه، زنجیریهکی نهچراوی یهک له دوا یهکی مهعریفه بووه، که لهناو زمهندا دهرکهوتون

هر وه ها لهپیشهکی گشتی رخنه ی نابوری سیاسیدا مارکس دهلیت؛ بزوتنهوهی هوش، هیچ نییه عهکس دانوهی، جولهی واقع نهلیت، که ترانسپورتی تمکینی، له دهماغی مرؤفا کردوه(۴). نهم شیکردنهوهییهی مارکس یهک پایه و ناتواوه. نهگهر نهلینن؛ هوشیش بهههمان شیوه، جاریکیتر لهههمان کاتدا تهسیری خوی لهسره واقع کردوه. جابه شیهوه بوون بهیهک تهکامل یان یهک یهکیتی، نهویش بهکیتی (بیر و واقع)ه

له سر ههمان مهزور و بهشویهکی تهکاملتر هیگل لهنهسکلزبیدیای عهفدا دهلیت؛ بیر هیچ نابیت، لهپارانهوه بووون یان(واقع) نهلیت، وه بهپهچوانهوه، واقع نابیت که بههوی بیر یان(فکر) وه نهلیت. نهم چهند وشه بههیزههی هیگل و مارکس، نهوه ناگهینیت، که ماده و هوش پیش و پاش کهوتون. بهلکو مؤغ، مادهیهکه کهدمتوانیت، شکلی واقع همزکات و هر دوو پیکهوه، داهینهر و بزوتنهوهی میژووبن، که لهگهل رابردو و نیستا و داهاتوودا له پرؤسیسی دیالیکتیکدا بن. واته(بیر و واقع) یهکن و رههان، ناکوکن و یهکگرتووی کاملن

نهی له دیالیکتیکدا بو وهزنی تیگهیشتن، نالینن هوی بوون(وجود) دوو پولی دژواره. هیچ پولیکیان پیش نهوهکهی تریان نییه، نهبن، بوونهکه نامینیت، یان بهههر دووکیان دهبنه(بوون) یکی تر، که نهم (symétrique)هرنانیک له(بوون)دها، سیمهتریک بزوتنهوهی، میژوو دروستدهکات، یان خودی میژوو، یاخیبوونه

نزم کردنهوهی ناستی زانیاری و میژووی ههموو هوشی مرؤفایهتی، له تنیا تاکه کهسیدکا. بکریته سهمبول، ناوونیت فلان نیزم، وهک مارکسیزم یان لینینیزم، یان هر که سانیک له زانیاریدا بو گورینی جیهان کاریان کردبیت، بکریته کهسهنیزم، له مامهحمهیی زیاتر هیچی تر نییه. هر له کانتته وه بیگره تا سپینوزا و هیگل و کهسانیت، هر ههموویان، خهپالی، زانستی، لنگهو قوچ و زورشتی تر نهبوون. بهلکو بزوتنهوهی میژوویی و بییری سهردمی خویان بوون

لهسهردهمی مارکسدا، له ناو جولانهوهی شورشگیریدا، کهس پنی نهوتیوو مارکسیزم، له گهل نهوهی مارکس دیالکتیکیی میژوویی هیگلی له نابوریدا بهکار هینا. بو شهرحی فایزی بهها، شهرحی میژووی دابهشکردنی کار و هر وه ها بو میژووی شورشی چینایهتی، بییری هیگل پال پشتی بووه. بزوتنهوهی بییری هیگل، وهک خویان دهبیزن لنگهو قوچ بووه، نهمان خستتویانهته سر پی. بهههمان شیوه و لهسره ههمان مهزور دهنوانین بلینن: نهخیز لنگهو قوچانه له فلسفههی هیگلیان رووانیوه. گزافی بیریان لهناو میژوودا بهچرچر کردوه، بویه دوا یه سچارکه سده نهوهی رهشبا بهدواری شر دهکات، لهوه خراپتری به بییری لنگهو قوچی کردن

هانتی کارهکانی هیگل و مارکس سهردمیکیی میژووی بوو، که زانستی کلاسیکی، وهک ماتماتیک، فیزیا و شیمی وهلامی زورپر سیاری بهر ههمهینانی سهردمیان نههدایهوه. بهبهر پابوونی شورشی زانستی لهکوتای سدهی نوزدهههدا، یارمهتیدهر یکی میژووی بوو بو شورشی(هوش و ماده). له دوا ی مارکس و نهنجلیسهوه قوناغیکیی بهرزتر له هوش و ماده نمایش بوو. هر بو خویان باس لهوه دهکهن، له سهرهتای میژووی بزوتنهوهی، که تنیا بیر کردنهوهی میان نهبوو، که تاکهکانی لهنازل جیاکردوه. بهلکو بو بزویان، بهر هم هینانینان دهست پیکرد(۶). واته کارکردن یان بو گورینی واقع و تهسیری سروشت لهسریان لهنازملی جیاکردنهوه

مارکس نهوهمان بو ناشکرادهکات، تا بهر هم هینان بهر مه پیشهوه بچیت، بیر بهر مه تهکاملتر دهچیت. لیرهدها پنیوسته بو نهم بیر کردنهوهی مارکس و نهنجلیس، کهمیک قولتر بروانین، تا بتوانین، بیر کردنهوهی هیگلی بو زیاد کهین. بلینن راسته بهر هم هینان

لغز له آلمان جووڊا دهکاتهوه، به لام بېرکړنهوه جارېکې تر تهنسېر دهکاته سهر پېنځستې نابووری و بهر پېنځهوه دېبات. به مېر جې له بېرکړنهوه د ناز ادبېن و سهر به خوږانه نه خشه ټابووری دارنژېن لنگه قوچ نه بېن

لېره دا دهر نه کهوېت هېگل له م باره مېوه که مېر له مارکس له ژېر تهنسېرې زانبارې مېکانیکدا بووه. هر چه نده نم بابه ته په مېوه ندى به م باسه ټېمهوه نېه و پېوېستې به نوو سراوېکې ټايه ټي هېه. ټه وټا هېگل له مېژووی فلسفه دا ټلېت؛ فلسفه مه عرفيه، هر کاتېک بېره ټيپه کاني بېر په رده سنېت، فلسفه کاملتر و موټله قتر خوی دهنو ټيټ

تهنسېرې شوړشې زانبارې دونهای بېرکړنهوهی بهر و ته کامل تر بر دووه، کاتېک مېشېل فوکو بېه باشې باسې ټه قوناغه دهکات، که زانبارې موټېرنې، سدهی نوزه و بېسته م، ټېنسانې و مک بابه ټيکې زانبارې داهېنا، ټه مېش له سدهی بېسته مدها له سې مه جالدا، (له دهر اسه ټيکست و زانستې زمانه واني و دادگایېدا) دهر خست. (ټابووری سیاسې) و (زانستې بابلو جې)، هه موو شکلی ټېنسانېان کرده بابه ټيکې زانبارې، که مرؤف قسه دهکات، کار دهکات، و ژيان گوزره اندهکات. دکتوړې زانستې دهر وونی و زانستې کومه لایه ټي کار دهکمن، که مرؤف بکه نه بابه ټيکې مه عرفي (٧). ټه ماده مه عرفيه، لېره ده ده بېنېن و هه سټې پېده که مېن، ماده و هوشه، که مه عرفيه مرؤفه له قوناغېکې ژيانې ديارېکراوی مرؤفایه ټيدا

له م رووه هه سنده که مېن، مارکسېزم دوو فلسفه یې مووتر بېکراو؛ دېالېکټيکې هېگل و ماتريالېزمې فېوړباخ نېن. دواچار له م موتر بېکړنه دارېکې بهر داری عه جايې لېدېر چو و بېت، بو هاوین ماتريالېزمې دېالېکټيکې گر ټيټ. جگه له مانه ټه راسټييه بشار نه وه که هر سهر دهميکې مېژووی، بېرکړنهوهی خوی هېه. که بېرکړنهوهی قوناغې داهاتو و ناماده دهکات. هر وه ها گهر بېر و واقع پېشو و پاش خرین، هېژېکې ټايې و روحيان دهکړت به بهر ماندا. ټه مان گه ټيټه ټه ټه نجامه، که لایه کيان ده بېته سه مېو ليان لاهووت، لاکه بېرې عوام. په کيکيان ده بېته خالېق ټه مې تریان مه خلووق. لایه کيان بېه ماله، لاکه بېرېان بېه ماله، لایه کيان خو فرؤش لاکه بېرې فرؤشراو. ټه دی چو لایه کيان پېشکه مټ ټه گهر په نجهی موو حهرېکې خوداوه ند نه بېت. که ټه مېش ټه مان گهر ټيټه موه بو بېرؤکه مېه ټه وېش "سه مېو ليزمه"، که خالقي سهر زمينه

که خالقي سهر زمينه پېش خه لېفه و سهر مک هوز مکانه. په کم بېرېان نه گور و چه قيووه. دوو هه م تا هېچ که س نه توانېت ره خه ميان لېبگرن. سه هه م که سېکې سه مېو لایو ده بېت پېش موی لایه کيان بېت. له کوتایدا ده بېه بېرې خه لېفه و سهر کرده نه گور مکان، په خو بېان و مال و منال و خېله که مېانه وه

په راويز:

(١) Introduction générale à la critique de l'économie politique (١٨٥٧), Marx I p٢ .

le mouvement de la pensée n'est que la réflexion du mouvement réel, transporté et transposé dans le cerveau de l'homme. Marx I, ٥٥٨

(٢) هېگل مېژووی فلسفه

(٣) Arthur march, la physique moderne et ses théorios

(٤) له پېشکه مې گشته رهنه ټابووری سیاسېدا

(٥) L'idée n'est le vrai que par la médiation de l'être, et inversement, l'être ne l'est que)

parcell celle de l'idée. Enc. ١٣٣.

(٦) له کټيبي نادياي ټه لمانی

دا، (ووشه مکان و شته مکان) مسوئ فوکو مېشېل (les mots et les choses) له کټيبي (٧)